problemi i zdobutki [Psychological Sciences: Problems and Achievements], 5, 172-186. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2014_5_14_(ukr).

Zoryana Adamska

CULTOROLOGICAL PARADIGM AS METHODOLOGICAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST'S FACILITATIVE ABILITIES

The article is devoted to the theoretical comprehension problem of the methodological foundations of future psychologist's facilitative abilities development in higher professional education. Two main directions in the context of which the activity of the modern psychologist are carried out: object-oriented in which the main attention is paid to the use of highly formalized methods of psychological diagnostics, psychological correction for the purpose of maximum person's adaptation to the society's conditions, according to the accepted standarts of age development; and subjective in which there are not guaranteed and unpredictable but consciously produced changes as the result of influence. Facilitation is defined as a process that stimulates progressive changes and according to this, the main psychologist's task is facilitative support of personality in order to create the necessary psychological conditions for his or her self-development. The actuality of organization profitable conditions for the development of future psychologists' facilitative abilities in the environment of higher professional education is substantiated. In searching educational guides, special attention is paid to the culturological paradigm, the main function of which is humanitarian, and the main task - the formation of the student's personality. The role of the teacher in the context of the culturological educational paradigm should be accompanying, the one that provides expansion of each student's educational spheres. The teacher's task is to help each student to build an individual trajectory of education which correlates with the generally accepted achievements of mankind and is aimed at their multiplication. The humanitarian culture of a future psychologist develops as a result of socio-cultural awareness of education meanings, leading properties of which are reflexivity, congruence, positive self-drive, empathy, altruistic, creativity, the need for self-realization and self-development.

Keywords: *facilitation, facilitative abilities of the future psychologist, subjective paradigm, cultural paradigm, humanitarian culture of the future psychologist.*

УДК 159.922.73-053.5:37(477)(091)«19»
doi: 10.15330/ps.8.1.59-67

Олена Галян
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
halyane@ukr.net

СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: РЕТРОСПЕКТИВА ПОГЛЯДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВА ВТІЛЕННЯ В ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС

У статті актуалізовано потребу втілення ідеї суб'єктності особистості школяра в педагогічний процес сучасного навчального закладу. З цією метою проаналізовано основні тенденції становлення уявлення про суб'єктну сутність особистості у вітчизняній науковій традиції. Розвиток поглядів на природу суб'єктності та її детермінацію розглянуто на основі існуючих періодизацій вивчення суб'єктної проблематики. Виокремлено методологічні підходи до розкриття суб'єктних проявів особистості – діяльнісний та буттєвий. Це дало змогу диференціювати суб'єктнісні позиції особистості в кожному з них та визнати потребу їх поєднання у витлумаченні суб'єктності як онтологічної даності. Визначено зміст співвідношення понять «суб'єкт» і «особистість», що розширило уявлення про феномен суб'єктності. Історію становлення знання про суб'єктність презентовано у зв'язку з аналізом її вимірів, рівнів, сутнісних ознак. Зроблено висновок про динаміку суб'єктності, що розгортається в часопросторі життєтворчості особистості.

Окреслено потребу організації навчальної діяльності школярів на засадах гуманітарної освітньої парадигми, яка забезпечує формування в них особистісного світосприйняття на основі зміни підходу до процесу засвоєння знань. За таких умов суб'єктність виявлятиметься в побудові школярем власних смислів, світоглядних позицій та мотиваційно-ціннісних настанов, активізуючи його можливість бути суб'єктом діяльності, пізнання, а також власного життя.

Ключові слова: *суб'єкт, особистість, суб'єктність, суб'єктні прояви, гуманітарна освітня парадигма, педагогічний процес.*

Постановка проблеми. Прогресивні тенденції XX століття у сфері науки й техніки спричинили підвищений інтерес до можливостей людини бути суб'єктом діяльності,

пізнання, а також власного життя. У зв'язку з цим поряд із категорією «суб'єкт» у наукових дослідженнях кінця ХХ століття стали активно використовувати поняття «суб'єктність». Його категорійний статус був визначений науковим обґрунтуванням потреби розгляду людини як унікальної, індивідуально-неповторної особистості. Було констатовано, що соціалізуючись, вона не тільки пізнає навколишній світ, але й інтерпретує його відповідно до власного бачення, виявляє індивідуально-значуще ставлення до нього, видозмінює дійсність та саму себе. Однак суб'єктна проблематика для психологічної науки стала водночас і однією з найдискусійніших. Насамперед, у зв'язку з дослідженням феноменологічних ознак суб'єктних проявів особистості та шерегу понять, які їх описують. Особливу активність науковці виявили у витлумаченні категорії «суб'єкт» як родової щодо суб'єктності. Це призвело, у баченні О. В. Осміної, до розмивання смислового контексту цього поняття та його похідних [5, с. 24]. Водночас визначило дослідницький інтерес до вивчення основних тенденцій розвитку наукових поглядів на суб'єктнісну сутність особистості та її природу й детермінацію проявів.

Особливої актуальності дослідження суб'єктності набуває в контексті аналізу взаємодії освіти та розвитку особистості. Розуміння значущості процесів навчання, виховання й розвитку дає змогу розглядати суб'єктність особистості школяра як провідний орієнтир сучасної освіти. Одним із її завдань є створення умов для реалізації учнями особистісного потенціалу. З огляду на стратегічну важливість окреслених питань вважаємо дослідження суб'єктнісної проблематики та можливостей забезпечення суб'єктності школяра в умовах оновленого освітнього середовища важливою науково-дослідницькою проблемою, яка потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кінець ХХ – початок ХХІ століття пов'язаний із виникненням широкого спектру досліджень (у межах суб'єктного підходу), у яких активно презентовано як аналіз категорії «суб'єкт» (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський [7], Н. В. Богданович [1], В. В. Знаков, та ін.), так і окреслення нового бачення особистості через становлення її суб'єктності (О. Ф. Бондаренко [2], З. С. Карпенко [4], О. В. Осьміна [5], В. А. Петровський [6], В. О. Татенко [13] та ін.). Категорія «суб'єктність» увійшла в науковий обіг у зв'язку зі змінами в оцінці позиції постмодерної особистості в різних сферах життєздійснення – навчанні, спілкуванні, професійній діяльності тощо. Окреслене дає підстави розглядати суб'єктність важливою детермінантою розгортання інтенційних властивостей особистості в часопросторі сучасної реальності, що характеризується транзитивністю і вимагає актуалізації особистісного потенціалу. Водночас саме в таких умовах зростає роль освіти. Її вплив на соціалізацію й індивідуалізацію підростаючого покоління повинен розглядатися, на думку Н. В. Скотної, «у контексті соціальних змін, які передбачають, насамперед, зміну філософії життя, філософії освіти, зокрема й освітньої парадигми» [10, с. 320]. Актуальність модернізації освітньої системи не викликає сумнівів, але підіймає питання наукового обґрунтування запропонованих інновацій з урахуванням особливостей розвитку суб'єктності школяра.

Мета статті – розкрити основні тенденції наукового пошуку в царині суб'єктності особистості, уявлення про її сутність та перспективи екстраполяції в сучасний освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Першість у психологічній інтерпретації поняття «суб'єкт» пов'язується з ім'ям С. Л. Рубінштейна та його працею «Принцип творчої самодіяльності» (1922), де людина представлена з погляду її суб'єктних якостей (прагнення до досконалості, що реалізується в ціннісному регулюванні, скеруванні та здійсненні свого життя). Однак для виявлення внеску вітчизняних дослідників у розробку зазначених питань важливим є той факт, що інтерес до людини, яка іманентно прагне до прояву активності, є суб'єктом життєдіяльності, виник набагато раніше – наприкінці ХІХ століття і вплинув на становлення педагогічної теорії та практики. Зокрема, Ю. Охорович вважав, що тільки психологія повинна бути основою для філософії, естетики, педагогіки, етики та багатьох інших наук [3]. Розвиваючи ідеї П. Жане, він надавав важливого

значення дослідженням психології розвитку з метою допомоги людям у розумінні власних почуттів, вчинків, поведінки. А отже, як і тогочасна філософія, звертав увагу на роль самопізнання в процесах саморозуміння, що характеризує одну зі сфер прояву суб'єктності особистості.

Крім того, спеціальне дослідження становлення уявлень про суб'єктність в історії вітчизняної психологічної науки, здійснене В. О. Татенком, дало змогу констатувати, що саме українському науковцю В. В. Зеньковському належить «пріоритет у постановці та теоретичній розробці проблеми людини як суб'єкта психічної активності» [13, с. 167]. Крім того, значно вплинув на осмислення наукової картини світу В. І. Вернадський. Його антропокосмічна теорія стала проривом у розумінні як влаштованості Всесвіту, так і ролі особистості в цьому процесі. Цілісність і взаємозумовленість відношень між психікою й зовнішнім світом стали одним із кроків, що наблизили формування уявлень про суб'єктність особистості.

Фундаментальне дослідження В. О. Татенка, згадане вище, презентувало напрями вивчення людини як суб'єкта і внесок науковців у розробку сутнісних особливостей, ознак її суб'єктних проявів. Йдеться про визначення філософсько-психологічних засад розгляду суб'єктної сутності особистості (М. О. Бердяєв, В. В. Зеньковський, Г. І. Челпанов, Г. Г. Шпет та ін.) та природничо-науковий підхід до пояснення її психічної активності (О. Ф. Лазурський, М. М. Ланге та ін.), що були інтегровані у 20-х рр. XX ст. «радянською» психологією з акцентом на марксистській ідеології.

Однак українські дослідники продовжували пошук інтерпретаційних підходів до розкриття особливостей становлення особистості та детермінації її активності в пізнанні й засвоєнні навколишньої дійсності, не зважаючи на вплив декларованих ідеологем. Зокрема, у теорії психічного розвитку Г. С. Костюка дитина постає як суб'єкт, що характеризується віковими особливостями й різним рівнем прояву суб'єктності. В. О. Татенко констатував, що до 90-х рр. XX ст. «суб'єктна» проблематика була представлена лише декількома темами та невеликими публікаціями. Початок ґрунтовних наукових досліджень, у його баченні, припадає на період відбудови української державності. Зокрема, як вказується, з'являються результати наукових пошуків М. Й. Боришевського (суб'єктна природа людської психіки на різних етапах онтогенезу, самоактивність), Т. М. Титаренко (структурно-генетична модель життєвого світу особистості), І. Д. Беха (природа вольової активності). Крім того, активізуються дослідження конкретних аспектів суб'єктного підходу: М. Т. Дригус (проблема суб'єктної детермінації учіння школярів), З. С. Карпенко (проблема рівнів суб'єктності), Л. А. Лепіхова (психологічна діагностика феноменів суб'єктності), С. Д. Максименко (організація навчання як засобу саморозвитку суб'єкта учіння) [13, с. 205–212].

Поряд з історичною розвідкою суб'єктної проблематики та теоретичним узагальненням широкого дослідницького поля суб'єктних проявів людини, В. О. Татенком запропоновано власну континуально-генетичну концепцію, у якій суб'єкт – це «істота, що самоінтегрується навколо своєї сутності, самостійно, вільно і творчо здійснює свою життєдіяльність і розвивається в цій якості впродовж усього життя у формі особистості, індивідуальності як специфічно людських відношень» [Там само, с. 185]. Отже, у вітчизняних дослідженнях зацікавленість суб'єктною проблематикою сприяла осмисленню змістового контексту сутнісних ознак особистості як суб'єкта, детермінацію їх виникнення та прояву.

Окрім цього, науковцями здійснена спроба виокремлення основних віх та конкретних персоналій, які вплинули на розуміння суб'єктних проявів людини. Ознайомлення з ними уможливлює розкриття гносеології та онтофеноменології суб'єктних ознак людини, які стали предметом наукових дискусій. Зокрема, у рефлексії К. О. Абульханової-Славської це, по-перше, 20-ті рр. XX ст., у які дослідженнями С. Л. Рубінштейна (концепція суб'єктних якостей людини) та Д. М. Узнадзе (теорія настановлення) започатковано розгляд людини як суб'єкта, по-друге, 70-ті рр., коли

конкретизується й розвивається суб'єктно-діяльнісний підхід, започаткований С. Л. Рубінштейном (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський), по-третє, 80-ті рр., коли відроджується інтерес до концепту «суб'єкт» та, по-четверте, сучасний етап, який, по суті, визначив пріоритетність дослідження людини в її суб'єктних проявах [7].

Погляди В. О. Сластьоніна значно ширше презентують динаміку вивчення проблематики суб'єкта. Ним виокремлено підготовчий етап (кінець XIX – початок XX століття), етап зародження суб'єктної проблематики в дослідженнях Б. Г. Ананьєва, М. Я. Басова, П. П. Блонського, Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна (1930–1960 рр.), закріплення провідних ідей психології суб'єкта в концепціях персоналізації, індивідуалізації, надситуативної активності, соціалізації, адаптації (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, А. В. Петровський, В. А. Петровський), а, починаючи з 1980 р., актуалізації дослідження суб'єктності як провідної характеристики особистості [11].

Констатуючи зацікавленість психологів питаннями суб'єктних проявів людини, що забезпечуються процесами соціалізації–індивідуалізації, водночас акцентуємо увагу на потребі розширення наукового пошуку завдяки цілісному погляду на здатність особистості до життє- і самотворення, що властиві для рівня її суб'єктності.

Однією із проблем, що виникають під час дослідження феномену суб'єктності, є розкриття його сутності у співвідношенні понять «особистість» і «суб'єкт». Зокрема, науковцями [8] простежено зміну уявлень: від їх ототожнення (С. Л. Рубінштейн), гетерохронної представленості в розвитку (Л. І. Анциферова), визначення періодів їх збігу (Б. Г. Ананьєв), розуміння особистості як більш загального поняття щодо суб'єкта (К. О. Абульханова-Славська), навпаки, визнання поняття «суб'єкт» ширшим щодо визначення особистості (А. В. Брушлинський, О. О. Сергієнко, В. О. Татенко) до встановлення складних взаємозв'язків (наприклад, прагнення «бути особистістю» завдяки ідеї суб'єктності (В. А. Петровський)). З певною долею вірогідності констатовано, що «суб'єкт – завжди особистість, а особистість – це суб'єкт. Однак суб'єкт не тільки особистість, а особистість не тільки суб'єкт» [Там само, с. 126]. Цей факт підтверджується і студіями Н. В. Богданович. Дослідниця вказує на проекції семантичних просторів категорій особистості та суб'єкта. Зокрема, вважає, що відбиттям категорії «суб'єкт» на категорію «особистість» і є суб'єктність [1, с. 109]. З позиції В. О. Татенка, особистісне потрібно виводити із суб'єктного як істотного, а не навпаки [13, с. 230]. Отже, суб'єктність як характеристика суб'єкта доповнюється особистісним контекстом її розгляду з урахуванням суперечностей у витлумаченні взаємозв'язку між категоріями структури людини.

У праці О. М. Леонтьєва «Діяльність. Свідомість. Особистість» термін «суб'єктність» було використано вперше. У його розумінні це набір якостей особистості, які відображають сферу її діяльнісних здібностей, здатність до самодетермінації, творчої активності тощо. Англомовним аналогом суб'єктності визнано поняття «*agency*». У зарубіжній літературі цей термін використовується з 1980-х рр. і позначає здатність особистості бути агентом (суб'єктом), рушійною силою дії, діяльним. Змістова інтерпретація суб'єктності видозмінила осмислення суб'єктної сутності людини, додала до її ознак поняття влади як у тенденції діяти, так і в тенденції утримуватися від неї [14]. Йдеться про вияв суб'єктності в ситуації внутрішнього вибору особистості.

У середині 90-х рр. XX ст. В. А. Петровським було визначено потребу в дослідженні феномену «суб'єктності», що значно розширило семантичне поле вивчення особистості. З опертям на багатомірний аналіз автор передбачив, що людина розуміє себе «як причину свого буття у світі, що виявляється в актах вільного виходу за межі передбачуваного (прояв активної неадаптивності людини), відображення себе в інших людях і в самому собі» [6, с. 70].

У контексті завдань нашого наукового пошуку звернемося до ще одного визначення суб'єктності, яке не тільки орієнтує нас у розумінні її відношення до особистості, але й розкриває бачення автором її атрибутивних ознак. Йдеться про

суб'єктний вимір особистості, запропонований В. О. Татенком. Він зазначив, що суб'єктність – це «схильність до відтворення, творення себе у відповідних, а іноді й несприятливих умовах. Позначає, насамперед, характер активності людини й розкривається в таких поняттях, як вільний, самостійний, автономний, ініціативний, творчий, оригінальний» [13, с. 224]. Отже, автором представлено контекстуальний аспект суб'єктності, у якому відбито активно-ініціювальну позицію щодо умов життєздійснення.

Інший вимір розгляду суб'єктності особистості – етичний – розглянуто О. Ф. Бондаренком. У його баченні одиницею, яка конституює особистісне буття людини, є смисл. Він (смисл) визначає «унікальний спосіб існування «Я», його одиничну заданість життю, а у вищих своїх проявах – глибинну духовну основу особистісного буття як моменту загального життя світу» [2, с. 56]. Для автора персоналізація (потреба бути особистістю) є процесом появи і зростання якості суб'єктності «Я», особистісної самосвідомості та переживань, що її супроводжують. Саме «переживання буття свого «Я» як буття, рівновеликого буттю світу, утворює квінтесенцію смислу «Я», а його здатність утілення в життя і є суб'єктністю» [Там само]. Осмислення й усвідомлення цінності власного «Я» для автора логічно пов'язано з ціннісно-смисловими настановленнями інших, спонуканням до виникнення в них відповідних переживань. З огляду на це суб'єктність виявляється в здатності перетворити принцип свого особистісного буття на умови життєдіяльності. Отже, реалізуючи адекватні ціннісно-смислові настановлення, вона перебуває у співбутті з іншими, спонукаючи їх до відповідного смислогенезу. Цим і визначається етичний вимір суб'єктності. (Класичне: «Особистість може виховати тільки особистість», «Не виховуй інших, виховуй себе» тощо). Представлені міркування О. Ф. Бондаренка суголосні позиції В. А. Петровського щодо місця значущого дорослого в розвиткові суб'єктності дитини («відображена суб'єктність» – ідеальна представленість і продовження однієї людини в іншій: ситуативно-значущий інший, інтроект, втілений інший [6]).

Важливо зазначити, що на теперішній час не існує однозначного уявлення про сутність і наповнення поняття «суб'єктність». Часто його використовують без чіткого визначення, або як атрибут суб'єкта, або як його еквівалент.

Запропоновані визначення суб'єктності містять вказівку на її належність людині як якості, властивості, здатності, схильності, особистісного утворення. Така різнорідність підходів ускладнює розробку теоретичного конструкта «суб'єктність» та створює труднощі в ідентифікації її атрибутів. Адже використана вказівка на місце суб'єктності в структурі особистості одночасно містить бачення автором природи цього феномену (вроджений, набутий, сформований). Така орієнтованість наукових позицій, відповідно, спрямована на окреслення детермінації, умов розвитку суб'єктної позиції особистості, етапів її становлення тощо. Йдеться про діяльнісний та буттєвий підхід до інтерпретації суб'єктних характеристик особистості.

В умовах першого розглядаються можливості за допомогою різних видів діяльності та в умовах їх засвоєння формувати суб'єктне ставлення до навколишньої дійсності й самого себе, виробляти уміння планувати діяльність, передбачати її результати, реалізовувати задумане, коригувати невдалі спроби. Йдеться про чітке розмежування суб'єктивної та об'єктивної реальності. Суб'єктність особистості розгортається на межі існування об'єктивного й суб'єктивного світу, що відповідає моделі суб'єктності, розробленої О. Ш. Тхостовим [9, с. 9].

Дяльнісний підхід до аналізу суб'єктних проявів особистості орієнтований на розкриття основних характеристик суб'єктності в інтелектуальному контексті з окресленням позиції людини як суб'єкта, що протистоїть об'єктам. Водночас акцентується увага на суб'єкт-об'єктному відображенні, тобто статичності її формовияву. З огляду на таку дослідницьку інтерпретацію доцільно позначати суб'єктнісні позиції поняттями «суб'єкт діяльності», «суб'єкт пізнання», «суб'єкт спілкування», «суб'єкт праці».

Аналіз суб'єктно-буттєвого підходу передбачає виявлення суб'єктної сутності людини крізь її переживання, емоції, ціннісно-смислові утворення, що визначають

спрямованість на пошук себе у світі, орієнтирів власної самореалізації, самоздійснення. З огляду на це О. В. Осміна вказувала, що суб'єктність насамперед переживається, а не демонструється, а тому ми спостерігаємо збіг об'єктивної й суб'єктивної реальності [5, с. 66]. Суб'єктність у такому разі аналізується в поняттях «суб'єкт переживання», «суб'єкт смислотворення», «суб'єкт розвитку» та вказує на ціннісно-мотиваційне (смислове) ставлення людини до себе й навколишнього світу, тобто динамічний контекст формовияву людини. Суб'єктність з огляду на це постає як особистісний конструкт.

Диференціація та протиставлення зазначених підходів є методологічно обґрунтованими, але не доцільними. З огляду на це вважаємо, що діяльнісний та буттєвий описи суб'єктності представлені як єдиний процес розгортання суб'єктної сутності людини в часопросторі (хронотопі) її життєтворчості. Цим констатовано важливий факт: суб'єктність особистості не константне утворення. Вона розвивається, видозмінюються форми її прояву, поступово в процесі соціалізації–індивідуалізації переорієнтовується система її детермінації (із зовнішнього спонукання до внутрішньо зумовленої позиції).

У зв'язку з означеним звернімося до ідеї самодетермінації особистості, яка отримала своє ґрунтовне онтопсихологічне пояснення в концепції З. С. Карпенко. Її погляд на інтегральну суб'єктність у пост-постмодерністському контексті уможливив акумуляцію уявлення про суб'єктну сутність особистості у вимірах універсального підходу, вказуючи на те, що суб'єктні здатності «репрезентують функціональні спроможності людини», але не визначають напрям їх реалізації [4]. З огляду на це екстеріоризація можливостей, ресурсів у різні сфери життя особистості відбувається через саморозуміння. Самоусвідомлення надає значущості власній активності, що скерована намірами, та має конкретний результат. Осмислення особистістю власної суб'єктності стає додатковим джерелом її самоусвідомлення.

Зазначимо, що розгляд педагогічного процесу з позиції суб'єктного підходу став можливим завдяки ґрунтовному загальнометодологічному аналізу особистості в проявах її суб'єктності (О. Ф. Бондаренко, О. М. Волкова, О. А. Конопкін, В. А. Петровський, В. О. Татенко та ін.). Такий контекст був зактуалізований наприкінці XX ст. логікою розвитку наукового пізнання та соціокультурними викликами. Тогочасна соціальна дійсність та соціальні практики гнучко відреагували на прийняття й утвердження «людського в людині» (як філософської доктрини) та його роль в організації її буття, активного життєздійснення й самотворення, визначивши суб'єктність як «динамічну структурну організацію суб'єкта» (Д. С. Мещеряков), його атрибутивну властивість, де «статика суб'єкта продовжується динамікою суб'єктності» (З. С. Карпенко [4, с. 158]). Рефлексія її змісту, відповідно, визначила пріоритетність дослідження потреби та здатності людини екстеріоризувати власну потенційну та інтенціональну сутність у різних сферах життя.

Особливої актуальності означене набуває в сучасних умовах, коли модернізація освітньої ситуації потребує орієнтації на зміну схем миследіяльності, завдяки яким формується новий погляд на систему освіти, у якій провідними визнано суб'єкт-суб'єктний, особистісно-орієнтований, людиновимірний вектор розвитку, що, на нашу думку, відповідає гуманітарній освітній парадигмі.

Втілення в шкільну практику її основних положень вимагає окреслення основних постулатів, які визначають особливості функціонування системи навчальної і виховної співдії вчителя й учнів, а також можливості розвитку кожного із суб'єктів освітнього процесу. Погоджуємося з думкою І. О. Соловцової [12] в тому, що за умов гуманітарного підходу педагогічні реалії повинні відповідати, по-перше, конкретним ціннісним орієнтирам (йдеться про стосунки, в яких ставлення людини до себе, до світу допомагають зрозуміти сенс власного буття), по-друге, ментальним настановленням (людина та педагогічний процес розглядаються як цілісні феномени, які характеризуються нелінійністю розвитку), по-третє, системному підходу для опису змістових і процесуальних характеристик педагогічного процесу.

Зауважмо, що гуманітарний контекст освіти ставить нові завдання перед педагогами – формування особистісного світосприйняття школяра на основі зміни підходу до процесу засвоєння знань. Йдеться не тільки про розуміння сприйнятого, пізнаваного, але і його осмислення, осягнення людиною світу, вільний вибір своєї позиції. Навчальна діяльність з огляду на це набуває для нього статусу діяльності, що дає змогу розуміти інформаційну реальність та інтерпретувати її (за умови погодження критеріїв).

Суб'єктність у такому разі виявляється не тільки у визнанні за учнем права бути суб'єктом учіння: мати власну позицію, ставлення до змісту знання та виявляти активність у присвоєнні досвіду, виробленого людством (що також є важливим), а й у розкритті його потенційних можливостей завдяки створенню умов для здійснення особистісного саморозвитку під час активної взаємодії з навчальним матеріалом, у співвідношенні з його життєвим досвідом, які сприяють виробленню ціннісних та мотиваційних орієнтацій, смисложиттєвих утворень, породжують особистісні смисли, що впливають на сприймання навчальної діяльності як інструменту саморозвитку. Вочевидь, реалізація гуманітарної парадигми забезпечує школяреві вищий рівень активності й самостійності у розв'язанні навчальних задач. Школяр в умовах реалізації цієї парадигми орієнтований не тільки на розуміння сприйнятого, пізнаваного, але і його осмислення, присвоєння знання через творення його сенсу, світоглядного ставлення до нього, вироблення ціннісних орієнтацій, породження особистісних смислів (гуманітарний підхід у пізнанні, де використання герменевтичного підходу забезпечує розвиток діалогічного мислення). Отже, знання стає суб'єктно-значущим, а навчальна діяльність та педагогічний процес – середовищем розвитку та саморозвитку школяра.

Висновки. Процеси наукового пошуку та інтеграції наукового знання в дослідженні традиційно проблемних питань потребують розширення категорійної площини наукового дискурсу. З огляду на це поняття «суб'єкт» та похідне від нього «суб'єктність» набули особливої актуальності, адже їх структурні та функціональні характеристики стали предметом дослідження в багатьох сферах пізнання. Поєднання філософсько-психологічного і психолого-педагогічного підходів спрямовується на розкриття сутнісних особливостей та атрибутивних ознак «суб'єктності», інтерпретацію суб'єктної сутності особистості, орієнтуючись водночас на ті аспекти людського буття, які розкривають його специфіку в конкретних сферах життєздійснення, зокрема й освітній. Забезпечуючи методологічне підґрунтя сучасної освітньої ситуації, вони визначають можливості реалізації суб'єктного потенціалу особистості, а не тільки набуття школярами необхідних знань, умінь і навичок (когнітивна орієнтованість). А запровадження компетентнісного підходу передбачає орієнтацію, крім знаннєвої складової, й на їх особистісний розвиток (суб'єктнісна орієнтованість). Це сприяє зміні концептуального підходу до практики навчання, виховання й розвитку школярів, орієнтацію освітнього простору на індивідуальний розвиток її суб'єктів. Сьогодення засвідчує важливість забезпечення саме суб'єкт-орієнтованого підходу до аналізу освітнього середовища та його побудови на засадах гуманітарної освітньої парадигми як пріоритетної.

Перспективу наукового пошуку вбачаємо в розкритті психологічних засад гуманітаризації освітнього процесу з урахуванням потреби розвитку суб'єктності школярів.

1. *Богданович Н. В.* Субъект как категория отечественной психологии : дис… канд. психол. наук : 19.00.01 / Богданович Н. В. ; Институт психологии РАН. – М., 2004. – 170 с.

2. *Бондаренко О. Ф.* Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії / О. Ф. Бондаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії. – К. : Либідь, 2006. – С. 52–70.

3. *Жуков С. М.* Історія психології / С. М. Жуков, Т. В. Жукова. – К. : Кондор, 2009. – 232 с.

4. *Карпенко З. С.* Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект / З. С. Карпенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії. – К. : Либідь, 2006. – С. 157–177.

5. *Осмина Е. В.* Психология субъектополагающего взаимодействия : дис.... д. психол. наук : 19.00.01 / Осмина Е. В. ; Ин-т пед. и психол. проф. образования РАН. – Казань, 2012. – 336 с.

6. *Петровский В. А.* Феномен субъектности в психологии личности : автореф. дис… д. психол. н : 19.00.11 / Петровский В. А. ; Ін-т пед. инноваций РАО. – М., 1993. – 76 с.

7. *Психологическая* наука в России XX столетия : проблемы теории и истории ; [под ред. А. В. Брушлинского]. – М. : Издательство «Институт психологии РАН», 1997. – 576 с.

8. *Размышления* и представления о феномене субъектности в различных образовательных пространствах : монография / Ф. Г. Мухаметзянова [и др.]. – Казань : Изд. центр Ун-та упр. «ТИСБИ», 2016. – 252 с.

9. *Сергиенко Е. А.* Принципы психологии развития: современный взгляд [Электронный ресурс] / Е. А. Сергиенко // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5, № 24. – Режим доступа : http://psystudy.ru

10 *Скотна Н. В.* Особа в розколотій цивілізації : освіта, світогляд, дії / Н. В. Скотна. – Львів : Українські технології, 2005. – 384 с.

11. *Сластенин В. А.* Субъектно-деятельностный поход в общем и профессиональном образовании / В. А. Сластенин // Сибирский педагогический журнал. – 2006. – № 5. – С. 18-20.

12. *Соловцова И. А.* Специфика гуманитарно-целостного подхода в исследовании педагогических явлений и процессов / И. А. Соловцова [Электронный ресурс] / И. А. Соловцова. – Режим доступа : http://subscribe.ru

13. *Татенко В. А*. Психология в субъектном измерении : монографія / В. А. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.

14. *Harre R.* Social being / R. Harre. – Oxford : Blackwell, 1979. – 246 p.

REFERENCES

1. Bogdanovich, N. V. (2004). Sub'ekt kak kategorija otechestvennoj psihologii [Agent as a category of domestic psychology]. *Candidate's thesis*. Moskva : In-t psihologii RAN (rus).

2. Bondarenko, O. F. (2006). Sub'iektnist yak etychnyi vymir: u poshukakh vitchyznianoi tradytsii u psykhoterapii [Agency as an ethical dimension: in search of domestic traditions in psychotherapy]. Liudyna. Sub'iekt. Vchynok: filosofsko-psykholohichni studii (pp. 52–70). Kyiv : Lybid (ukr).

3. Zhukov, S. M. & Zhukova, T. V. (2009). Istoriia psykholohii [History of psychology], Kyiv : Kondor (ukr).

4. Karpenko, Z. S. Kartohrafiia intehralnoi sub'iektnosti: post-postmodernistskyi proekt [Cartography of integral agency: post-postmodern project]. Liudyna. Sub'iekt. Vchynok: filosofsko-psykholohichni studii. Kyiv: Lybid', 157–177 (ukr).

5. Osmina, E. V. (2012). Psihologija sub#ektopolagajushhego vzaimodejstvija [Psychology of agency-based interaction]. *Doctor's thesis*. Kazan' : In-t ped. i psihol. prof. obrazovanija RAN (rus).

6. Petrovskij, V. A. (1993). Fenomen sub#ektnosti v psihologii lichnosti [The phenomenon of subjectivity in personality psychology]. *Doctor's thesis*. Moskva : In-t ped. innovacij RAO (rus).

7. Brushlinskij, A. V. (Ed.) (1997). Psihologicheskaja nauka v Rossii XX stoletija: problemy teorii i istorii [Psychological Science in Russia XX century: problems of theory and history]. Moskva: Izdatel'stvo «Institut psihologii RAN» (rus).

8. Muhametzjanova, F. G. (Eds.). (2016). Razmyshlenija i predstavlenija o fenomene sub#ektnosti v razlichnyh obrazovatel'nyh prostranstvah [Reflections and ideas about the phenomenon of agency in different educational spaces]. Kazan': Izd. centr Un-ta upr. «TISBI» (rus).

9. Sergienko, E. A. (2012). Principy psihologii razvitija: sovremennyj vzgljad [The principles of developmental psychology: contemporary view]. *Psihologicheskie issledovanija,* 5 (24). Retrieved from http://psystudy.ru (rus).

10. Skotna, N. V. (2005). Osoba v rozkolotii tsyvilizatsii: osvita, svitohliad, dii [A person in a split civilization: education, world outlook, actions]. Lviv: Ukrai'ns'ki tehnologii' (ukr).

11. Slastenin, V. A. (2006). Sub'ektno-dejatel'nostnyj podhod v obshhem i professional'nom obrazovanii [Approach of agent-activity in the general and vocational education]. *Sibirskij pedagogicheskij zhurnal*, 5, 18–20 (rus).

12. Solovcova, I. A. (2007). Specifika gumanitarno-celostnogo podhoda v issledovanii pedagogicheskih javlenij i processov [Specificity of approach of the humanitarian-holistic in the study of pedagogical phenomena and processes]. Retrieved from http://subscribe.ru (rus).

13. Tatenko, V. A. (1996). Psihologija v sub'ektnom izmerenii [Psychology in the agency dimension]. Kyiv: Prosvita (rus).

14. Harre, R. (1979). Social being. Oxford: Blackwell.

Olena Halian

AGENCY OF PERSONALITY: RETROSPECTIVE VIEWS AND PERSPECTIVES OF IMPLEMENTATION IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

The article highlights the idea of the implement agency of the pupil's personality in the pedagogical process of a modern educational institution. For this purpose, the main tendencies of the formation of the notion of the agency of the individual in the national scientific tradition are analyzed. The development of views on the essence of agency and its determination is considered on the basis of existing periods of study of agency problems. Methodological approaches to the disclosure of agency manifestations of personality are described – activity and

existential. This made it possible to differentiate the agency positions of the individual in each of them and to recognize the need for their combination in the interpretation of agency as ontological essence. The paper outlines the relation between concepts «agent» and «personality» is determined. This expanded the notion of the phenomenon of agency. History of the formation of knowledge about agency is presented in connection with the analysis of its nature, levels, essential features. A conclusion is drawn about the dynamics of agency, which unfolds in time and space of personality creation.

The author highlights the need for a new perspective on educational activities based on the education paradigm of humanitarian which ensures shaping pupils' personal world view based on a shift in the approach to knowledge acquisition. It is specified that in such conditions agency is manifested in working out one's own meanings, shaping one's own world view, motivational and value regulations based on the perception of information that is acquired as personal and meaningful one. This activates his ability to be an agent of activity, cognition, and his own life.

Keywords: *agent, personality, agency, agent manifestations, humanitarian educational paradigm, pedagogical process.*

УДК 159.923
doi: 10.15330/ps.8.1.67-77

Леонид Левит
Центр психологического здоровья и образования (Минск, Беларусь)
leolev44@tut.by

НАУЧНЫЕ ОТКРЫТИЯ КАК УДАРЫ ПО САМОЛЮБИЮ: ТРАДИЦИЯ ПРОДОЛЖАЕТСЯ

В статье рассматривается значение трех главных «ударов», которые, по утверждению З. Фрейда, современная наука нанесла по представлениям человека о себе и своей роли во Вселенной. Показано, что разработанная автором двусистемная и многоуровневая «Личностно-ориентированная концепция счастья» (ЛОКС) не только выявляет скрытые доселе смыслы предыдущих научных «ударов», но и наносит новые. С учетом современных научных данных ЛОКС обосновывает и развивает идеи Ч. Дарвина (второй «удар» человечеству) и взгляды З. Фрейда (третий «удар»), чем усиливает значение обоих – точно так же, как учение Фрейда в свое время подчеркнуло силу открытий, сделанных Дарвином. Теоретическая конструкция ЛОКС оказывается способной объяснить причину болезненного восприятия предыдущих открытий современниками, универсальный эгоизм которых стал более очевиден. В то же время продемонстрированы и сохранившиеся возможности традиционных взглядов, не поддающиеся в настоящее время аргументированному научному опровержению.

Ключевые слова: *личностная уникальность, самореализация, системный подход, счастье, эвдемонизм, эгоизм.*

Введение и постановка проблемы. В ряде работ, посвященных биографии З. Фрейда (у Э. Джонса, Г. Маркуса, Э. Фромма, М. Шура), приводятся знаменитые слова основателя психоанализа о трех ударах по человеческой самовлюбленности, которые нанесло развитие науки. Первый удар связан с открытием Коперника, доказавшего, что Земля не является центром Вселенной. Второй удар нанесло эволюционное учение Ч. Дарвина, избавившее от иллюзии относительно божественного происхождения человека и доказавшее его родство с животными. Третьим ударом стал психоанализ, продемонстрировавший огромную роль бессознательной части психики, что опрокинуло представления относительно полной рациональности хомо сапиенс и поставило под сомнение его способность к разумному управлению самим собой [13]. Таким образом, как пишет М. Шур, на смену астрономической и биологической революциям пришла революция психологическая [14].

Прежде чем непосредственно приступить к изложению собственных идей, хотим отметить, что третий удар можно до некоторой степени считать конкретизацией второго: «базовая» иррациональность человека может рассматриваться как закономерное следствие его животного происхождения. Сознание в этом случае представляет собой лишь «верхушку айсберга», под которой скрываются качественно иные слои психического.